

prof. ucz. dr hab. Karolina Kochańczyk-Bonińska

Kolegium Filozofii i Teologii w Krakowie

Szkoła Główna Mikołaja Kopernika

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Ks. mgr. lic. Wiesław Dylewski

*pt. **Koncepcja duszy według ks. Czesława Bartnika (1929-2020)***

napisanej na Wydziale Teologicznym

Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego

pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Jarosława Babińskiego,

Warszawa 2026, ss. 243.

I. Temat i cel pracy

Temat duszy nie tylko jest zagadnieniem doniosłym, ale wciąż aktualnym – choćby dlatego, że w związku z rozwojem technologii te same, stare pytania antropologiczne powracają w nowych odsłonach (na przykład w kontekście rozwoju sztucznej inteligencji, który rodzi pytania o możliwość uzyskania przez nią świadomości, a bardziej ogólnie – czy to, co duchowe, może pochodzić z materii).

Wybór autora, którego koncepcję duszy poddano analizie zostaje uzasadniony we wstępie: u Czesława Bartnika dusza nie jest tematem marginalnym, „lecz integralnym elementem szeroko zakrojonego projektu antropologiczno-teologicznego, którego zasadniczym punktem odniesienia jest kategoria osoby” (s. 5).

Cel pracy zostaje zdefiniowany jako „rekonstrukcja i krytyczna analiza koncepcji duszy ludzkiej w personalizmie uniwersalistycznym Czesława Stanisława Bartnika” (s. 6), co Autor doprecyzowuje jako ustalenie, w jaki sposób Bartnik ujmuje ontologiczny status duszy, jak porządkuje relację duszy, ciała i osoby oraz jakie konsekwencje antropologiczne i teologiczne wynikają z przyjęcia tej perspektywy.

II. Struktura i metodologia

Całość rozprawy liczy 243 strony i składa się ze spisu treści (s. 3–4), wstępu (s. 5–11), trzech rozdziałów (s. 11–197), zakończenia (s. 198–200), bibliografii (s. 201–240) podzielonej na następujące części: Pismo Święte, Dokumenty Nauczycielskiego Urzędu Kościoła, Teksty źródłowe, Opracowania, Pomoce leksykograficzne i encyklopedyczne, Literatura pomocnicza, a także streszczenia w języku angielskim (s. 241–243).

Pracę podzielono na trzy czytelne części: 1. Wczesne koncepcje duszy w perspektywie badań historii pojęcia, 2. Pochodzenie duszy ludzkiej, 3. Teologia

duszy. Struktura ta jest logiczna i przejrzysta, odpowiada prezentowanemu materiałowi. Rozdział pierwszy przedstawia źródła i rozwój koncepcji pojęcia, a także podstawowych greckich i hebrajskich terminów do niego się odnoszących, tak aby doprowadzić nas do polskiego terminu „dusza”. Rozdział drugi poświęcony jest pochodzeniu ludzkiej duszy i różnym filozoficznym i teologicznym koncepcjom związanym z tym zagadnieniem. Na szczególną uwagę zasługuje tu polemika Bartnika z koncepcjami redukcjonistycznymi, a także jego dowartościowanie każdej osoby poprzez wskazanie, że jej dusza pochodzi wprost od Boga. Rozdział trzeci dotyczy wprost teologii duszy, a zatem jej duchowej natury, istoty i wreszcie ostatecznego przeznaczenia. Tutaj też najpełniej uwidacznia się personalizm Czesława Bartnika.

Metodologia została prawidłowo zaprezentowana we wstępie i konsekwentnie wdrażana. Wyróżniono trzy podstawowe elementy: analiza źródłowa, synteza systemowa, analiza porównawcza. Warto podkreślić, że Doktorant sięga również po narzędzia właściwe dla innych dyscyplin naukowych – szczegółową analizę filologiczną/etymologię, klasyfikacje przyrodnicze oraz narzędzia logiczne (twierdzenie Bayesa). Robi to z dużą łatwością i umiejętnie wplata w całość tekstu.

III. Ocena merytoryczna

Autor rozprawy wykazuje się dużą samodzielnością i dojrzałością naukową, o czym świadczy dystans do omawianych poglądów Czesława Bartnika. Doktorant nie tylko sprawnie porządkuje ogromny materiał i systematyzuje poglądy lubelskiego myśliciela, ale potrafi dostrzec i wypunktować mniej trafne koncepcje czy intuicje, dokładnie przy tym uzasadniając, z jakiego powodu się od nich dystansuje. Prócz erudycyjnego charakteru pracy, to właśnie ta umiejętność krytycznego i wyważonego spojrzenia na poglądy uznanego autorytetu zasługują na szczególne docenienie.

Praca jest niewątpliwie erudycyjna, a wybór literatury nieoczywisty, ale w większości celny. Niewątpliwą zaletą pracy jest oparcie jej na bogatym materiale źródłowym, który nie był „łatwy w obsłudze” – często bowiem teksty Czesława

Bartnika nie były zaopatrzone w odpowiedni aparat naukowy (odniesienia bibliograficzne).

Szczególnie wysoko oceniam rozdział drugi, w którym Autor wprowadza nas w kluczowe zagadnienia problemowe dotyczące pochodzenia duszy. W przypadku referowania poglądów patrystycznych czy średniowiecznych Autor odwołuje się do najnowszych badań i udaje mu się uniknąć uproszczeń, tak powszechnych i często koniecznych w tego typu opracowaniach.

W swej rozprawie Doktorant osiąga postawiony cel: wykazuje, że Cz. Bartnik traktuje duszę jako kluczowy element integralnej antropologii personalistycznej, wolnej od redukcjonizmów (s. 11). Nie waha się jednak, aby pójść dalej i samodzielnie ocenić poglądy autora *Personalizmu*. Praca ukazuje też stan badań nad myślą Cz. Bartnika oraz prezentuje jego koncepcję w szerszym tle bogatej tradycji filologicznej, filozoficznej i teologicznej.

Język rozprawy jest poprawny, struktura pracy adekwatna do podejmowanych zagadnień, przypisy i bibliografia zostały sporządzone prawidłowo, z dokładnością do uwag zamieszczonych poniżej. Zaznaczyć należy, że obfity jest nie tylko materiał źródłowy czyli teksty Czesława Bartnika, ale także literatura pomocnicza, z której korzystał Doktorant.

Pytania:

1. W pracy przyjmuje się, że analiza terminologiczna i etymologiczna stanowi niezbędny punkt wyjścia dla rekonstrukcji koncepcji duszy u Bartnika. Jednocześnie Doktorant zaznacza, że niektóre ustalenia filologiczne Bartnika nie są najtrafniejsze w świetle współczesnych badań, co jednak – jak stwierdza Autor pracy – nie wpływa na merytoryczną wartość jego teologii. Rodzi się zatem pytanie: jeśli koncepcja duszy Bartnika zachowuje swoją spójność i moc wyjaśniającą niezależnie od trafności analiz etymologicznych, to jaki jest

właściwy status tej warstwy jego myślenia – czy jest to fundament systemu, czy raczej jego retoryczna rama?

2. Czy w koncepcji Czesława Bartnika osoba jest czymś więcej niż sumą duszy i ciała, a jeśli tak – to jaki jest ontyczny status tej „nadsyntezy”?

IV. Uwagi krytyczne

Wszystkie prezentowane poniżej wątpliwości, sugestie czy uwagi krytyczne nie podważają wcześniejszej pozytywnej oceny całości pracy.

Uwagi merytoryczne

- Rozdział pierwszy ma bardziej charakter wstępny niż bezpośrednio odnoszący się do głównego tematu rozprawy, przy czym zarówno w strukturze jak i objętościowo stanowi jedną trzecią pracy. Niektóre wątki poboczne – np. analiza pojęć związanych z duszą – zostają nadmiernie rozwinięte; sprawia to wrażenie przerostu erudycji nad funkcją argumentacyjną. Rozprawę doktorską powinna cechować zdolność samoograniczenia się i umiejętność wyboru kwestii potrzebnych do przeprowadzenia klarownego dowodzenia.

Zbędne okazują się w tym kontekście długie cytaty z Homera przytaczane wyłącznie po grecku czy inne cytaty w językach oryginalnych, gdy nie było to uzasadnione względami merytorycznymi – wystarczyłyby wprowadzić kluczowe terminy w nawiasie lub cytat w oryginale w przypisie. Ułatwiłoby to płynną lekturę tekstu. Dla przykładu, na s. 34 doktorant pisze o prawie grzechu, podając grecki termin w nawiasie, a następnie przytacza cały cytat po grecku – jest to nadmiarowe. Podawanie w pracy z teologii cytatów w języku akademickim pozwala docenić biegłość Doktoranta, nie jest jednak potrzebne dla osiągnięcia stawianych w rozprawie celów. Autor wraca ponadto do analiz terminologicznych w kolejnych rozdziałach, co pogłębia wrażenie zdominowania pracy przez perspektywę filologiczną. Autor zaznacza, że „nie może istnieć rzetelna nauka, w której pominięto

by zupełnie analizę języka.” (s. 14) – trudno się z tym stwierdzeniem nie zgodzić, jednak w niniejszej pracy uważam, że równowaga została zachwiana.

Pod koniec rozdziału pierwszego Doktorant zaznacza, odnosząc się do kwestii rozumienia konkretnych terminów, że interpretacja Bartnika „nie jest najtrafniejsza w świetle najnowszych badań”, lecz dodaje, że „w naszej opinii nie wpływa to na merytoryczną wartość wyników badań lubelskiego teologa” (s. 74) – co sugeruje, iż wcześniejsza rozbudowana analiza filologiczna nie była aż tak kluczowa dla wyводу.

- Wobec tak rozbudowanego rozdziału wstępnego, brakuje w pracy jasnych komunikatów dla czytelnika wyjaśniających, dlaczego w rozdziale pierwszym nie uwzględniono filozoficznych koncepcji duszy i gdzie zostaną one omówione. Dodatkowo, zakończenia/podsumowania rozdziałów drugiego i trzeciego, tak bogatych w treści pozostawiają niedosyt ze względu na swą lakoniczność.

- Przy etymologii psyche (s. 16) Autor przywołuje badaczy współczesnych, ale warto byłoby zaznaczyć, że już w starożytności (np. u Orygenesesa) termin ten był tak właśnie tłumaczony.

- Dlaczego w analizie terminologii nie uwzględniono tekstu *Septuaginty*?

- Dlaczego poglądy Platona i Arystotelesa na duszę nie zostały uwzględnione w rozdziale pierwszym? Wydaje się, że są to źródła bardziej nośne niż Ksenofont czy nawet Homer.

Uwagi o charakterze formalnym

Zauważyć można liczne usterki w cytowaniu i zapisie bibliograficznym tekstów patrystycznych i średniowiecznych:

- Przyjętym sposobem cytowania PL i PG jest podawanie kolumny i litery odpowiadającej jej części, a nie strony – to drobny, ale wielokrotnie powtarzający się błąd.
- Brakuje odniesienia do polskiego tłumaczenia Tertuliana *O duszy*, tłum. M. Jesiotr, Warszawa 2025, które jest opatrzone ciekawym wstępem (zob. bibliografia, s. 238).
- na s. 95 tekst Augustyna przytaczany jest po łacinie, a w przypisie widnieje jedynie zakres stron polskiego tłumaczenia i to bez wskazania konkretnej strony.
- Na s. 192 cytat łaciński opatrzone przypisem do wydania polskiego.
- Niespójny jest zapis tytułów: raz podawany jest tytuł łaciński i tytuł polskiego tłumaczenia (np. *Retractationes*, s. 219), innym razem tylko łaciński z tłumaczem i rokiem wydania tłumaczenia polskiego (np. Anastazy, *Contra gentes*, s. 219), a jeszcze kiedy indziej wyłącznie tytuł angielski (Filon z Aleksandrii, s. 224).
- W przypadku Grzegorza z Nyssy *O stworzeniu człowieka* (s. 226) podano w bibliografii podpunkty zamiast całego dzieła, bez tytułu łacińskiego.
- Porfiriusz występuje w bibliografii raz jako „Porfiriusz”, raz jako „Porfiriusz z Tyru”, a przywołany jest tylko w tłumaczeniu polskim.

Przykłady można mnożyć, ale wniosek jest jeden. W przypadku decyzji o publikacji tekstu zapis bibliograficzny wymaga gruntownego ujednoczenia.

Ponadto:

- Teksty Cz. Bartnika z dzieł zbiorowych wymieniane są odrębnie, podczas gdy wystarczyłoby wskazanie całego tomu (np. *Ludzka dusza, jaźń, osoba*) – sprawia to wrażenie sztucznego rozbudowania bibliografii.
- Filozofowie i Ojcowie Kościoła znaleźli się w literaturze pomocniczej bez wyróżnienia ich jako tekstów źródłowych, co nie jest błędem, ale budzi moje wątpliwości odnośnie przejrzystości bibliografii.

Jak każda praca, także i ta, nie jest wolna od niedociągnięć technicznych i korektorskich: np. s. 78–79 (przeniesione wiersze), s. 223 i 229 (podwójne spacje), s. 239 (tytuł z wielkiej litery, literówka).

V. Wniosek końcowy

Powyższe uwagi krytyczne nie wpływają na realizację postawionych przez Autora celów ani na bardzo pozytywną ocenę całości rozprawy. Moją intencją jest raczej przedstawienie wątpliwości, które zainspirują Doktoranta do głębszych przemyśleń oraz korekty drobnych błędów redakcyjnych.

Omawiana rozprawa spełnia wymogi stawiane dysertacjom doktorskim. Wybrany temat jest ważny i ciekawy, został także opracowany z dużą dojrzałością. Autor nie tylko doskonale porusza się w tekstach Czesława Bartnika, ale umieszcza je w szerszym kontekście, śmiało sięgając po narzędzia przypisane innym dyscyplinom. Zaprezentowane analizy poszerzą dotychczasowy stan badań nad dorobkiem Cz. Bartnika o nową perspektywę. Doktorant daje też wyczerpującą i samodzielną odpowiedź na postawione pytanie: „w jaki sposób w ramach personalizmu uniwersalistycznego Bartnik konceptualizuje duszę ludzką oraz czy zaproponowane przez niego rozwiązanie pozwala na nieredukcjonistyczne, a zarazem pojęciowo spójne ujęcie osoby ludzkiej” (s. 6).

W oparciu o te przesłanki wnoszę do Rady Dyscypliny Nauk Teologicznych UKSW prośbę o dalsze kroki w postępowaniu doktorskim ks. mgr. lic. Wiesława Dylewskiego.

Warszawa, 13.06.2026 r.